

יואב פרלמן

מרכז הצפרות הישראלי, החברה
להגנת הטבע

ציטוט מומלץ

פרלמן י. 2017. השפעות הפיתוח
על שמירת הטבע במלחת סדום.
אקולוגיה וסביבה 8(1): 373-374.

תחמס נובי | צילום: יואב פרלמן, החברה להגנת הטבע

השפעות הפיתוח על שמירת הטבע במלחת סדום

נקודת מבט

גיליון אביב 2017 / כרך 8(1) / ים המלח

8 במרץ, 2017

הבקע הגדול, ובלבו ים המלח, הם מתופעות הטבע המרשימות בעולם. לאורך הבקע מתקיימים תנאים סביבתיים מיוחדים. השילוב של אדמות מלוחות, מי תהום קרובים לפני הקרקע ותבליט מיוחד, יצר במספר אתרים מערכת טבעית ייחודית – מלחה המאופיינת בסבך צומח צפוף בשליטה של מיני אשל (*Tamarix* sp.) ואוכם חד-ביתי (*Suaeda monoica*). זו מערכת מגוונת, שהבדלי גבהים קטנים בתוכה משפיעים על מליחות הקרקע בה, ומכאן גם על הרכב חברת הצומח שלה. מגוון מיני הצומח במלחה מיוחד, ומבורך בכמה 'מינים אדומים', ובהם כף-חתול זוחלת (*Aeluropus lagopoides*), כף-חתול שרועה (*A. litoralis*), ניל מכסיף (*Indigofera atriculata*) ורופיית הים (*Ruppia maritima*). הסבך הצפוף והירוק בלב מדבר מושך אליו בעלי חיים רבים ושונים. ראויים לציון יונקים שונים, שמוצאים מחסה בסבך הצפוף בשעות היום, כגון חזיר בר (*Sus scrofa*), קרקל (*Caracal caracal*), חתול בר (*Felis silvestris*) וצבוע (*Hyaena hyaena*). בשעות הלילה צדים מעל המלחה כ-20 מיני עטלפים. בתי הגידול הלחים מספקים בית גידול מתאים למכרסם נסוקיה (*Nesocia indica*), לדו-חיים שונים ולדגים – נאוית המלחות (*Aphanius discal*) ואולי אף עגולסת סדום (*Garra ghoerensis*). מבין העופות בולט מין אחד שמתמחה במערכת הטבעית הזאת – התחמס הנובי (*Caprimulgus nubicus*), עוף לילה קטן הניזון בעיקר מעשים במעוף. במשך היום הוא לן בצל שיחי המלחה, ושם הוא גם בונה את קנו. למין תפוצה נרחבת במזרח אפריקה, אך תת-מין אנדמי (*tamaricis*) נמצא לאורך הבקע בישראל וברידן ולאורך חופי חצי האי ערב.

המלחות בישראל נמצאות בסכנת הכחדה. מאז קום המדינה, התפתחה מאוד החקלאות לאורך הבקע, ואזורים שמפלס מי התהום בהם גבוה, הועדפו לפיתוח חקלאי. בשל כך, כמעט כל המלחות לאורך הבקע נעלמו כליל או שנשארו מהן שרידים בלבד. לדוגמה, מלחות חצבה ואילת נעלמו לגמרי.

מלחת סדום, מדרום לים המלח, הצטמצמה בכ-90% משטחה המקורי, בשל הקמת ברכות האידוי הדרומיות של מפעלי ים המלח, וכן בעקבות הקמת שני יישובים חקלאיים בכיכר סדום – נאות הכיכר ועין תמר. הפיתוח גם גרם לשינויים הידרולוגיים משמעותיים במלחת סדום, שכללו ירידה בשפיעת המעיינות וצמצום בהצפות טבעיות בשל הסטת שיטפונות (ראו גם בגיליון 8). מלחת סדום מיוחדת מכמה סיבות – היא הגדולה בישראל, היא המקום היחידי בישראל שמתקיימת בו אוכלוסייה של התחמס הנובי, ומתקיים בה מפגש מרתק עם חווארי הכיכר.

פיתוח המלחות בישראל השפיע גם על החי בהן. מין הדגל של העופות, התחמס הנובי, הוכרז בסכנת הכחדה חמורה בישראל. בעבר היה נפוץ במלחות מאילת ועד לעמק בית שאן, אך בשנות ה-90 הצטמצמה אוכלוסייתו למלחת סדום בלבד. דבר לא היה ידוע אז על הביולוגיה שלו, ומספר הזוגות הדוגרים בישראל לא היה ברור. לפני כעשור החל מרכז הצפרות הישראלי למקד את תשומת לבו במלחת סדום, תוך הבנת החשיבות של המערכת הטבעית הזאת ונדירותה. המרכז החל במחקר במלחה, בשיתוף עם אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ורשות הטבע והגנים, שכלל חקר מעמיק של הדרישות האקולוגיות של התחמס הנובי, וסיפק הערכה טובה יותר לגודל האוכלוסייה בישראל. המחקר ביסס את ההבנה של הקשר ההדוק בין התחמס הנובי לבין המלחה, וההערכה העדכנית היא שכ-60 זוגות דוגרים כיום בכיכר סדום. נוסף על כך, מקיימת החברה להגנת הטבע פעילות ציבורית ומפעילה תיירות טבע בכיכר סדום. מדי שנה מגיעים לכיכר סדום מאות צפרים תיירים מאירופה כדי לראות את התחמס.

מלחת סדום עדיין איננה מוגנת סטטוטורית. רק לאחרונה אישרה הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה תכנית מתאר לכיכר סדום שקידמה המועצה האזורית תמר. התכנית אמורה לאזן בין צורכי שמירת הטבע לבין צורכי היישובים בכיכר סדום. החברה להגנת הטבע הייתה שותפה בעריכתה, יחד עם רשות הטבע והגנים והמשרד להגנת הסביבה. הביצוע בפועל כרוך בהכרזה על שמורות טבע ועל גנים לאומיים בגבולות התכנית.

האתגרים לשמירת הטבע באזור רבים לנוכח הלחץ הגדול לפיתוח מרבי של שטחים חקלאיים בקרבת היישובים. גם הרחבת היישובים במאות יחידות דיור עלולה להוביל לקשיים מבחינת שטח חקלאי זמין ומכסות מים. את הגופים הירוקים ששותפים בתכנית המתאר, מנחה העיקרון הבסיסי לשמירת הטבע במלחת סדום: שמירה על השטח המרבי האפשרי בצורתו הטבעית. מעיקרון זה נובעת גם שמירה על מגוון בתי הגידול השונים במלחה, דבר שיעזור לשמר אוכלוסייה מרבית של התחמס הנובי בישראל. נוסף על כך, ישנה חשיבות רבה לשיקום ההידרולוגיה במלחת סדום ולשמירה על קישוריות נופית ואקולוגית בין חלקי המלחה השונים ועם חווארי הכיכר.

אני מקווה כי תכנית המתאר, לכשתיושם, אכן תספק הגנה נאותה למה שנותר ממלחת סדום, בצורת שמורות טבע או שטח פתוח לשימור. בשל ניגודי האינטרסים החזקים כל כך במלחת סדום, בין שימור לבין פיתוח, **רק הגנה סטטוטורית שתלווה בשיתוף פעולה של תושבי כיכר סדום, תאפשר שמירה בת-קיימא על המערכת הטבעית המיוחדת.** למערכת הטבעית במלחת סדום יכולת שיקום יוצאת דופן, שהתבטאה בשיקום מהיר של מערכות צומח מפותחות בשטחים שהופרו בעבר ונותרו ללא מגע יד אדם במשך שנים מספר. יש לקוות כי בעתיד, שטחים שהופרו ולא נעשה בהם שימוש לחקלאות, יוכלו לשוב ולתפקד כשטחים טבעיים.